

УДК 336.01:314.117.3

Дорош В.Ю., к.е.н, доцент

Чепель К.С.

Луцький національний технічний університет

ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ В РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті ідентифіковано поняття фінансової поведінки домогосподарств через призму сучасного інституціонального середовища. Досліджено базові поведінкові мотиви домогосподарств, розглянуто економічну поведінку домогосподарств у сфері споживання фінансових послуг. Виокремлено особливості, які впливають на формування інвестиційного потенціалу домогосподарств в Україні.

Ключові слова: фінанси домогосподарства, фінансова поведінка, ощадні мотиви, заощадження, інвестиційний потенціал.

Dorosh V., Chepel K.

FINANCIAL BEHAVIOR HOUSEHOLDS IN MARKET CONDITIONS

The article identified the concept of financial behavior of households through the prism of modern institutional environment. Study basic behavioral motivations of households considered the economic behavior of households in the area of consumer financial services. Pointed out in particular that affect the formation of investment potential households in Ukraine.

Key words: finance household financial behavior, savings motives, savings, investment potential.

Дорош В.Ю., Чепель К. С.

ФИНАНСОВОЕ ПОВЕДЕНИЕ ДОМОХОЗЯЙСТВ В УСЛОВИЯХ РИНКА

В статье идентифицированы понятия финансового поведения домохозяйств через призму современной институциональной среды. Исследованы базовые поведенческие мотивы домохозяйств, рассмотрено экономическое поведение домохозяйств в сфере потребления финансовых услуг. Выделены особенности, которые влияют на формирование инвестиционного потенциала домохозяйств в Украине.

Ключевые слова: финансы домохозяйства, финансовое поведение, сберегательные мотивы, сбережения, инвестиционный потенциал.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах ринкової економіки практично перед кожною людиною або домогосподарством постає проблема управління власними фінансами. Сучасний етап розвитку суспільства вимагає дослідження домогосподарств, їх фінансової поведінки та інтересів, оскільки зростання добробуту кожної окремої людини укріплює всю соціально-економічну

систему держави. Так, використання ресурсів домогосподарств, як правило, починається із нагромадження цих ресурсів, а отже, накопичення заощаджень, які займають особливе місце серед економічних явищ суспільства. З одного боку, заощадження є найважливішим показником рівня життя, безпосередньо пов'язаним зі споживанням, доходами і видатками населення. А з іншого – заощадження являють собою цінний ресурс економічного розвитку, джерело інвестування та кредитування господарства.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Економічна поведінка домогосподарств у сфері споживання фінансових послуг виступає предметом вивчення різних суспільних наук, перш за все економічної теорії, економічної соціології, психології, частково – теорії фінансів. Основоположником економічної теорії заощаджень, що заклала основу вивчення фінансової поведінки домогосподарств, є Дж. М. Кейнс. Значний внесок у розвиток теорії також внесли роботи Ф. Модільяні, М. Фрідмана, А. Маршалла. Крім того, слід відзначити позицію представників інституціоналізму щодо дослідження економічної поведінки як складної категорії на стику економіки, соціології, психології та інших наук: Д. Норт, Дж. Бьюкенен, Ф. Найт, А. Ослунд, І. Уільямсон та ін. Серед вітчизняних дослідників окремих аспектів фінансової поведінки домогосподарств варто виокремити О. Ватаманюка, С. Панчишина, М. Савлука.

Так, проблема заощаджень у цілому, джерел інвестицій зокрема – одна з найактуальніших в українській економіці. Динаміка та механізм заощаджень і їх наступна трансформація в інвестиції визначають технічну реконструкцію та структурну перебудову економіки, пришвидшення темпів її розвитку. Збалансованість заощадження й реального нагромадження – важливий параметр загальної макроекономічної пропорційності основних факторів усього процесу відтворення. Істотне значення мають також соціальні аспекти заощадження: вплив на рівень доходів і купівельної спроможності різних груп населення, стабільність соціальної структури суспільства, оцінка населенням ефективності й справедливості системи розподільних відносин. Та не менш важливим є поведінково-мотиваційні аспекти заощадження.

Цілі статті. Метою статті є дослідження видів фінансової поведінки українських домогосподарств, які склались у сучасному інституціональному середовищі.

Так, перш за все, слід з'ясувати мотиви фінансової поведінки, а оскільки використання ресурсів домогосподарств, звичайно, починається із нагромадження грошових ресурсів, то спершу розглянемо мотиви

заощаджень домогосподарств.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поведінка домогосподарств являє собою сукупність механізмів взаємодії домогосподарств із рештою суб'єктів ринкової економіки щодо виробництва національного доходу з метою впливу на споживання, заощадження й інвестиції та чинників, що впливають на їхню діяльність. Поведінка домогосподарств є доволі складною для аналізу, оскільки на неї впливає дуже багато чинників, зокрема психологічних, які складно піддаються аналізу.

Розглянемо детальніше критерії, форми та мотиви заощаджень, що систематизовані на рис. 1.

Варто відмітити той факт, що частка заощаджень у доходах українців є досить низькою. Це може мати кілька пояснень. По-перше, через край низький рівень добробуту більшості домогосподарств, що склався в період соціально-економічних реформ, наявність хронічно незадоволених потреб населення, у тому числі нижчого рівня – у житлі, одязі, продуктах харчування, потребували реалізації, яка і здійснювалась в умовах зростання доходу.

По-друге, доходи, витрати і заощадження можуть зазнавати труднощів методологічного характеру, найбільші з яких – суб'єктивна оцінка і тіньова економіка. Таким чином, не всі заощадження можуть бути втрачені представленою офіційною статистикою.

По-третє, позитивна динаміка доходів, посилена доступністю кредитів у національній та іноземній валютах, насичення ринку економічними благами споживчого характеру, бурхливий розвиток маркетингових комунікацій, а також інформованість громадян щодо рівня та характеру споживання навколишніх економік сприяла зростанню обсягів споживання.

Четвертою причиною є обмеження ліквідності. Люди діють відповідно до стратегії вирівнювання й у період спаду економіки повинні витратити накопичені раніше заощадження. Однак у 1990–ті роки, коли існуючі в населення заощадження в Ощадбанку СРСР виявилися втраченими, а залучення кредитів (майбутніх заощаджень) було неможливим, домогосподарства змушені були витратити весь одержуваний дохід на споживання. Узагалі, низький рівень доходу не обов'язково є перешкодою для стратегії вирівнювання споживання. Більше того, саме в цьому разі потреба у вирівнюванні навіть вища. Заощадження стають необхідні, оскільки вони виконують роль фінансового буфера у важкі часи, адже саме для таких родин, що

балансують на межі бідності, тимчасова втрата доходу або нещасний випадок можуть призвести до безповоротних наслідків.

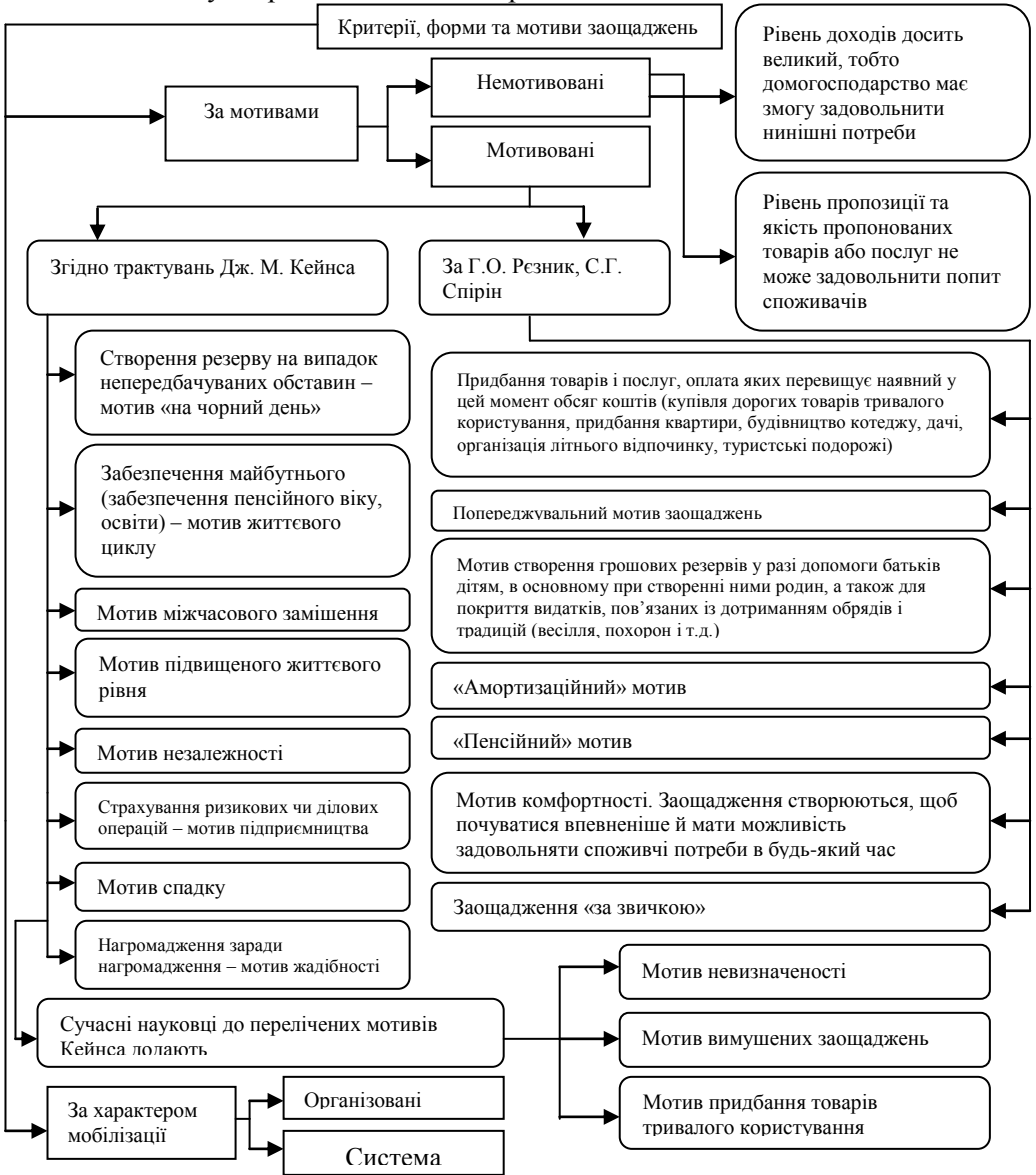

Рис.1. Критерії, форми та мотиви заощаджень*

*систематизовано автором

Проте на нинішній день більшість населення змушене витратити на споживання весь поточний дохід.

По-п'яте, вагомою причиною можна також зазначити низький обрій планування: звиклі до нестабільності люди живуть нинішнім днем, тому не намагаються перенести споживання на майбутнє.

Шостою причиною є те, що для значної частини українців характерний дуже високий коефіцієнт дисконтування майбутніх доходів, тобто при приведенні майбутніх доходів до поточного моменту використовують коефіцієнт набагато більший, аніж ефективні ставки за кредитами, інфляція й навіть темп приросту доходів. Інакше кажучи, для багатьох українців 1 гривня зараз – це 10 гривень завтра.

І нарешті, існує загальна недовіра до інструментів фінансового ринку, які протягом років розвитку ринку зазнавали тих або інших значних ризиків і страх бути ошуканим. Вкладення в матеріальні активи або споживання престижніше, оскільки вважається, що краще витратити на себе, ніж втратити. У цій ситуації рішення про споживання майже автоматично переважає над рішенням про заощадження, а якщо рішення про нагромадження коштів усе таки й приймається, то вибір робиться на користь тих інструментів, які перебувають під особистим контролем: готівка у формі національної або іноземної валюти. Відносно безпечним вважається також робота з тими банками або фінансовими компаніями, в яких працюють знайомі, готові попередити в разі загрози кризової ситуації або планування вкладень здійснюється тільки на короткі строки: рік, максимум два. Здійснені таким чином заощадження можуть стати джерелом формування інвестиційних ресурсів, а отже, домогосподарство здатне проявляти активну інвестиційну поведінку.

Серед усіх джерел формування інвестиційних коштів особливе місце приділяється інвестиціям з боку домогосподарств. Так, сьогодні однією із найактуальніших продовжує залишатися проблема трансформації заощаджень населення в інвестиції, адже саме через інвестиції здійснюється вплив заощаджень на функціонування усієї економічної системи.

Під трансформацією заощаджень домогосподарств в інвестиції розуміємо механізм перетворення тимчасово вільних коштів (грошових ресурсів) домогосподарств у фінансові та не фінансові (матеріальні і нематеріальні) активи з метою отримання майбутнього доходу на ці вкладення. При цьому існують «два методи перетворення заощаджень в інвестиції: прямий та опосередкований» [4]. За прямого методу кошти переміщуються безпосередньо від інвесторів до позичальників, і у такому випадку інвестори беруть на себе значну частину ризиків, пов'язаних з інвестуванням.

За опосередкованого методу зв'язок між інвесторами і позичальниками реалізується через фінансових посередників (банки, інвестиційні, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди тощо), які забезпечують переміщення коштів від інвесторів до позичальників.

Трансформація заощаджень домашніх господарств в інвестиції передбачає майбутнє зростання доходу за рахунок максимально прибуткового вкладення вільних грошових ресурсів при умові мінімізації інвестиційних ризиків. Саме високі ризики обумовлюють значні обсяги заощаджень населення в готівковій національній та іноземній валюті поза фінансово-кредитною системою як найбільш безпечні в умовах економічних та політичних потрясінь.

Приватні заощадження домогосподарств є одним із найскладніше прогнозованих джерел інвестиційних ресурсів, а при цьому ще й одним із головних дестабілізуючих факторів інвестиційного процесу. В основі цього зосереджено факт, який стверджує, що для процесу трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси необхідні певні мотиваційні умови.

Мотивами поведінки домогосподарств при прийнятті рішень у сфері інвестування основний вплив чинить кілька факторів, які є аналогічними мотивам заощаджень [5, с. 29], до яких можна додати можливість отримання додаткового доходу від вкладення в різні категорії активів, основна мета якої знизити втрати від інфляції й спробою збільшити первісні вкладення.

Основними напрямками інвестиційної діяльності домогосподарств є або пряма участь у процесі інвестування, або з використанням фінансових посередників, у число яких включають: банки, інвестиційні фонди, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди й фондові біржі. Більше розвинена фінансова система, що характеризується присутністю на грошовому ринку широкого спектра фінансових інститутів, дає можливість більш ефективно здійснювати процес трансформації заощаджень в інвестиції й направляти їх у ті сфери економічної діяльності, що найбільше того потребують.

Переваги при цьому віддавалися акціям компаній за участі держави, довгостроковим вкладенням, доходам від акцій у формі дивідендів, а не росту вартості активів, стратегіям надійності, а не ризику, самостійному керуванню акціями. Однак існуюча пропозиція на ринку в цей час характеризується прямо протилежним чином: інвестиційна поведінка має короткостроковий ігровий характер. Інструменти фондового ринку використовуються більше в спекулятивних цілях, аніж для довгострокових вкладень.

А оскільки довгострокові вкладення – поки явище нечасте, а рівень довіри до посередників невисокий, то масове інвестування в разі сприятливих трендів на фондовому ринку буде короткостроковим, самостійним і орієнтованим на одержання високої прибутковості. Тут варто пам'ятати, що середня прибутковість, на яку орієнтуються вкладники (інвестори), складається з окремих результатів у періоди росту й падіння курсової вартості, де важливо правильно визначити момент, коли варто купувати й продавати цінні папери. А оскільки домогосподарства не володіють достатньою інформацією в даній сфері, тобто є недосвідченими і в більшості випадків схильні купувати, коли акції коштують дорого, і продавати, коли вони дешевшають, і як результат – невдачі самостійних інвестицій, які й стримуватимуть ріст чисельності інвесторів. Надалі відбудеться або професіоналізація, набуття досвіду і знань, які дозволять не робити поширених помилок, або, що більш імовірно для масового інвестора, передача коштів у довірче управління на більш тривалий час, що дозволить непрофесіоналові в результаті отримати більшу, у порівнянні з банківським відсотком, віддачу [7]. Однак для реалізації другого варіанта потрібно, щоб у людей з'явилася довіра до фінансового ринку як інституту, не підданому маніпулюванню з боку окремих гравців, і збільшився термін планування, а такої тенденції поки що не виявлено.

У цей час в українській економіці так чи інакше сформовано всі основні фінансові інститути. Інвестування коштів за допомогою їх розміщення в різні страхові, пенсійні, інвестиційні й інші фонди надає інвесторам можливість делегувати свої повноваження з управління власними коштами більш досвідченим у професійному плані учасникам фінансового ринку.

Аналіз даних, що стосується розміщення заощаджень, за допомогою різних небанківських фінансових інститутів показує, що останнім часом обсяги інвестованих коштів, які пройшли через такі організації, значно зросли (основну роль посередників в українській економіці продовжують виконувати банківські установи). Але, незважаючи на настільки оптимістичні прогнози, загальна частка всіх небанківських інститутів в інвестиційному процесі залишається незначною.

Відсутність же суттєвої концентрації заощаджень населення у вітчизняних фінансових інституціях, на наш погляд, пов'язано із низкою причин, а саме: відсутністю повноцінного цивілізованого національного фінансового ринку, здатного працювати із дрібним інвестором по усіх сегментах; недостатнім розвитком інституту фінансового посередництва (зокрема, небанківських фінансових установ, спроможних стабільно і

ефективно співпрацювати з населенням); обмеженою пропозицією фінансових послуг і відсутністю спеціальних інвестиційних інструментів, призначених для роздрібного інвестора; недовірою до діяльності держави загалом та фінансових посередників зокрема, що пов'язано із негативним досвідом співпраці населення із цими суб'єктами на початковому етапі ринкових реформ; неналежним рівнем фінансової грамотності населення та відсутністю культури інвестування заощаджень у кількох поколіннях населення країни; відсутністю зрозумілої, доступної інформації для основного потенційного інвестора національної економіки – домашніх господарств; незрілістю інституту фінансового (інвестиційного) консультування фізичних осіб; відсутністю ефективного податкового стимулювання інвестицій громадян; обмеженістю сфери застосування компенсаційних механізмів на фінансовому ринку України загалом та відсутністю ефективною системи державних гарантій збереження заощаджень населення зокрема. До причин описаної інвестиційної поведінки можна також віднести: низький рівень заощаджень в основних груп населення; високий рівень тінізації економіки; слабка інформованість домогосподарств щодо інвестиційних можливостей і негативний досвід.

До головних причин недовикористання інвестиційного потенціалу можна віднести такі [8]:

- великі видатки державного бюджету на обслуговування зовнішнього державного боргу (платежі щодо державного боргу відволікають фінансові ресурси від їх використання всередині країни, у тому числі й в інвестиційній сфері, загострюють дефіцит державного бюджету);

- вивезення капіталу з країни приватними фірмами і комерційними банками, значна частина якого не контролюється державою;

- омертвляння частини доларових заощаджень населення поза банківською системою;

- розосередження заощаджень населення у формі гривневої готівки в домашніх господарствах.

На нашу думку, три останні причини мають чіткий поведінковий аспект. Недостатність же інвестиційних ресурсів викликана деформаціями в самому механізмі заощадження і навряд чи лише залученням іноземних капіталів здатне вирішити проблему інвестицій без виправлення цих деформацій.

Ще одним видом фінансової поведінки домогосподарств є кредитна поведінка. Під кредитною поведінкою можна розуміти діяльність індивіда або домогосподарства, у процесі якої відбувається запозичення коштів, що припускає їх обов'язкове подальше повернення [10].

Нині спостерігаємо зниження активності в споживчому кредитуванні, яке пов'язують із двома факторами. Першою причиною можна вважати зміну політики банків, які нарощували свої активи за рахунок цього виду кредитування. Деякі з фінансових установ, під впливом національного регулятора, були змушені скоротити або зовсім перелаштувати свою лінію споживчого кредитування. Власне, значні кредитні ресурси йшли не в реальний сектор української економіки та стимулювали не зростання пропозиції вітчизняних товарів, а були спрямовані на збільшення кінцевого споживчого попиту на предмети імпорту.

Другою причиною, що знизилася приплив бажаних скористатися споживчим кредитом, є поступове збільшення кількості людей в українському суспільстві, які обережно ставляться до життя в кредит. За аналітичними даними, ця категорія становить 60–65% дорослого населення України [6].

Кредитна поведінка українських домогосподарств неоднорідна: є групи, які охоче беруть гроші в борг для вирішення своїх поточних матеріальних проблем. Інші, імовірно, хотіли б узяти кредит, але побоюються, що не зможуть повернути його вчасно або вважають діючі процентні ставки занадто високими. Треті принципово ніколи не беруть гроші в борг, а замість цього намагаються вирішувати свої проблеми іншими способами.

Розвиток споживчого кредитування став в останні роки фактором, що ускладнює взагалі фінансову та споживчу поведінку населення, яке частіше відхиляється від традиційних економічних моделей. Завдяки розвитку безлічі доступних видів споживчого кредиту в сучасній економіці споживчі й ощадні дії втратили колишню альтернативність.

Загалом же, можемо стверджувати, що в сучасних умовах української економіки вкрай необхідними є розроблення і впровадження дієвих та ефективних механізмів залучення заощаджень домогосподарств до економічних процесів. Серед найбільш пріоритетних напрямів виокремимо: інституціональний (становлення і стрімкий розвиток, окрім розгалуженої мережі банківських установ, різноманітних небанківських фінансово-кредитних інституцій: кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування тощо); інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються приватному інвестору, а також продукування нових інвестиційних інструментів, створення належних умов для диверсифікації вкладень домогосподарств); гарантійний (удосконалення чинного законодавства щодо гарантування вкладів фізичних осіб з урахуванням

передового зарубіжного досвіду, а також захист і підтримка конкурентних позицій вітчизняних фінансових установ стосовно аналогічних установ-нерезидентів на українському ринку, адже входження у національну фінансову систему іноземних власників та іноземного капіталу ускладнює процес прогнозування та контролю за ефективністю їх функціонування); освітньо-інформаційний (створення належних умов для здобуття громадянами необхідних знань щодо основних тенденцій та особливостей функціонування фінансового ринку, а також доступних пересічному інвестору джерел отримання необхідної фінансової інформації).

Насамкінець відмітимо, що стійкості ощадно-інвестиційного процесу в Україні сприятиме дотримання низки умов, найважливішими серед яких є: 1) досягнення такого рівня доходів населення, за якого б існувала можливість після задоволення усіх найважливіших потреб здійснювати заощадження з метою інвестування в різні активи і отримувати додаткові доходи; 2) стабільне функціонування фінансових інститутів, здатних акумулювати заощадження домашніх господарств і забезпечити їх збереження, у т.ч. завдяки системі державних гарантій; 3) наявність різноманітних за ступенем дохідності та ризиковості фінансових інструментів, які дають змогу населенню ефективно інвестувати грошові кошти при високій ліквідності вкладень. Відтак вважаємо, що перераховані вище заходи законодавчого, організаційного та освітнього характеру сприятимуть активізації фінансової поведінки домогосподарств і залученню їх до діяльності на фінансовому ринку України. У свою чергу, збільшення кількості роздрібних учасників фінансового ринку та масштабів акумульованих на ньому активів сприятиме поступовому виходу національної економіки із кризового стану.

Висновки. Таким чином, різні мотиви фінансової поведінки сприяли формуванню певних інституціональних характеристик розглянутих у статті видів фінансової поведінки: ощадної, інвестиційної та кредитної. Первісною ланкою фінансових дій домогосподарств є створення заощаджень, але частка заощаджень у доходах українців є досить низькою, що, передусім, пояснюється низьким рівнем доходів населення. При цьому проблема низьких доходів на фоні насичення ринку економічними благами споживчого характеру, бурхливий розвиток маркетингових комунікацій, а також інформованість громадян щодо рівня та характеру споживання навколишніх економік сприяла зростанню обсягів споживання через використання кредитних послуг фінансового ринку.

Нарешті, аналіз використання заощаджень в інвестиційному процесі показав: домогосподарства нерідко допускаються інвестиційних помилок,

що пояснюється складністю планування інвестиційної діяльності. При цьому загальна частка всіх небанківських інститутів в інвестиційному процесі залишається незначною, а основну роль посередників в українській економіці продовжують виконувати банківські установи.

1. Campbell Y. John. Household Finance / John Y. Campbell // The Journal Of Finance. – 2006. – Vol. LXI. – 4 August. – P. 1553–1604 // [Electronic resource]. – Available from: http://campbell_afapresidentialaddress_jf2006.pdf.
2. Ватаманюк О. З. Визначення особистих заощаджень в економіці України / О.З.Ватаманюк // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 75.
3. Ибрагимова Д. Х. Типы сберегательного и кредитного поведения / Д. Х. Ибрагимова // Мониторинг общественного мнения. – 2009. – № 2 (90) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wciom.ru/biblioteka/zhurnal-monitoring/arkhiv/six-ten.html>.
4. Алексеев М. Д. Капітал банку: питання теорії і практики: Монографія / М.Д.Алексеев. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
5. Кравченко В. В. Основные направления инвестиционной деятельности домохозяйств в национальной экономике / В. В. Кравченко, Т. С. Чунихина // Економічний простір. – №16. – 2008. – С. 27–32.
6. Кредитное поведение населения Украины: формат первого полугодия 2008 года // Ділові новини. – 2010. – 6 липня // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-news.com.ua/print/173529.html>.
7. Кузина О. Жизнь в кредит и инвестирование в будущее: средний класс у России. От несбережений к инвестициям: как меняются финансовые стратегии россиян / О. Кузина // Неприкосновенный запас. – 2007. – № 3 (53) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/3>.
8. Пльшевский Б. Сбережения и инвестиции в российской экономике периода реформ / Б.Пльшевский // Экономический портал // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://institutiones.com/investments.html>.
9. Резник Г. А. Мотивы формирования сбережений в реформируемом обществе / Г.А.Резник, С. Г. Спирина // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reznik_spirina.pdf.
10. Стребков Д. Основные типы и факторы кредитного поведения населения в современной России / Д. Стребков // Вопросы экономики. – 2004. – № 2. – С. 109–118.
11. Финансовое поведение населения в социологическом измерении / Намибийский НЛП-центр // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nlpnamibia.com/?p=352&page=1>.